

Պարույր Սևակ

Անլռելի գանգակատուն

4

ՂՈՂԱՆՁ ՊԱՆԴԵՏԱԿԱՆ

Հայ դասատուներն իրենք են զգում,
Որ ջահել սանի առաջնդումից
Հոգնում կես ճամփին ու ետ են մնում:
Եվ Կոմիտասը Բեռլին է գնում:
Ու գերմանական քաղաքում խոժոռ
Ինչ-որ վանական՝
Աչքերը խոշոր,
Դեմքը՝ բանական,
Քայլքն՝ անբնական,
Պաղ անցորդների հայացքն է անվերջ վրան սևեռում,
Մինչ մոլեռանդի նայվածքը նրա՝
Որքան ներհայաց-նույնքան բևեռում,
Չի մեխվում սրա կամ նրա վրա,
Այլ պեղում կարծես անժանոթ հեռում:
Եվ կոշտ ու կոպիտ գերմաներենը
Շուրջ երեք տարի հարկադրաբար,
Ճկվում է անվերջ նրա բերանում,

Սակայն չի շարդվում վերջնականապես.

Կարծես թե թողած լեզուն կենդանի,

Գրում-կարդում է նորից գրաբար՝

Ճեմարանական խելոք սանի պես:

Ի՛նչ անենք. շատ էլ հոգ չէ, որ այդպես

Գերմաներենը նեղում է հային:

Կար այլ մի լեզու՝ համամարդկային,

Այդ լեզվով խոսող գերմաններ կային,

Ու չէր վերջանում նրանց գրույցը:

Կոտրելով բառի բարակ սառույցը

Ոչ իբրև օտար-սառն ու կեղծամիտ,

Այլ մեծ պապի պես՝ առանց կեղծամի,

Գալիս էր Բախը ու ծանրը նստում

Երգեհոնի դեմ, ֆիզհարմոնիայի

Ու բարի ժպտում մրահոն հային:

Եվ ալիքվում էր մի վսեմ մեսսա,

Ու Բախը կարծես ասում էր.

-«Տեսա՞ր»:

Անհուն սրբությանը երկինք էր միտում

Մի հոգեսրբիչ հոյակապ խորալ,

Եվ ծերուկ Բախը ջահելին դիտում,

Հարցնում էր կարծես - և գրաբարով.

-«Իմա՞ստը դորա»:

Իսկ այնուհետև՝

Օրատորիա-ի նարեկանման ծփացող մի ծով

Լռիկ մեղմությանը, աղոթքի ճիշով

Դիզվում էր դանդաղ, փլչում շատ արագ,

Մինչդեռ ականջում մոլեռանդ հայի

Օրատորիա-ի ծփանքի միջով,

Խեղդելով խորթ ձայնն Օրատորիա-ի,

Իրենն էր հնչում՝
Մի նոր Պատարագ...
Ու մեկ էլ հանկարծ Մոցարտն էր գալիս,
Գեղեցիկ, ջահել, կայտառ ու խնդուն,
Եվ պաղ դահլիճում ծիծաղն էր թնդում:
Նա մերթ՝ բարեկիրթ մանկան պես՝ ուշիմ
Լսում էր հային, խփում էր ուսին,
Մերթ՝ հանպատրաստից երգ եղանակում,
Եվ մեկ էլ՝ խոսում համբույրից կույսի,
Սրա վեղարը ծաղրուծանակում,
Պատմում արկածներն իր և ուրիշի՝
Չափից ավելի անկեղծանալով:
Իսկ երբ տեսնում էր՝ իր կատակն է գուր,
Հուսահատորեն ձեռքը թափ տալիս,
Իբրև միջնարար՝ մի բերան հագում
Ու լրջանալով,
Անկեղծ ջանալով՝
Նորից էր ուզում հային համոզել,
Որ պետք է այսպե՛ս - ոչ այնպես խոսել:
Մեջտեղ էր գալիս ուրախ Ֆիգարոն,
Դահլիճում սարքում շքեղ հարսանիք,
Իսկ նրա մտքո՛ւմ...
Աղջիկ-պատանիք
Սարից իջնելով ելնում են տանիք,
Որ մեկ էլ տեսնեն, թե ինչպես Սարոն
Անուշի տեսքը հեռվից որսալով,
Մոռացած ադաթ, ընկեր ու աշխարհ՝
Գետնում է Մոսուն...
-Դուք ինձ չե՞ք լսում,
Այս է ճիշտը, հե՛՛ն, այս է պետք, պարո՛ն:

Իսկ հեռ-պարոնը լսում էր ուշիմ,
Ձմեռ ու ամառ
Ուսանում համառ,
Բայց և կրկրնում.
-Ուրիշն՝ ուրիշին,
Ես ի՛նք, ի՛նք, ես ի՛նն եմ ուզում,
Ի՛նք, դուք հասկա՞ն...
Ու չէր ավարտում «հասկանում եք»-ը:
Իսկ երբ այս հսկան
Եվ կամ թե ուրիշ վիթխարու մեկը
Հայ վարդապետի հոգին էր հուզում
Եվ գերեվարած տանում իր հետքով՝
Երբ նա չէր գտնում փրկումի դեղ-ճար,
Նրա բերանից ձգվում էր «Խղճա»-ն.
Հայցում էր Բախի մեներգ-աղոթքով...
Ա՛խ, նրա հեռո՛ւ-հեռո՛ւ հայրենիք,
Լսո՞ւմ ես արդյոք մենակ ու մենիկ
Ջղջացող որդուդ: Մի՞թե չես զգում,
Որ հեռվից-հեռու անձայն գոռալով
Այդ քեզ է դիմում Բախի խորալով.
«Քեզնից հեռացա, բայց դարձա իսկույն»:
Ա՛խ, նրա հեռո՛ւ-հեռո՛ւ հայրենիք,
Այդ ինչպե՞ս, ինչպե՞ս դու դարձար կնիք
Եվ ինչո՞ւ դու հենց ընտրեցիր նրա՛ն
Ու դրոշմը քո, իբրև սուրբ խարան,
Դրեցիր վրան՝
Ասելով. «Ի՛նն ես,
Ո՛ր էլ որ գնաս՝ իմ ճո՛րտը, ծառա՛ն,
Իմ մինուճարն ու հավատարի՛մն ես»:
Ա՛խ, նրա հեռո՛ւ-հեռո՛ւ հայրենիք...

Ժամեր շարունակ մենակ ու մենիկ,
Եվ համբերությամբ մի անհատների
Խեղդելով հոգու ներհակությունը՝
Պաղ ստեղծներին հաղորդում էր նա
Իր ամենագգա ու ջերմ մատների
Սրսփումն այրող ու տաքությունը:
Նրա վեղարի թողած սավերը
Ժամեր շարունակ անվերջ ընկնելով
Ֆիզհարմոնիայի սևափայլ ներկին՝
Մթագնում էր այն կրկին ու կրկին:
Գոթական ոճի գրադարանում
Նա, աղեղի պես, անշարժ կորանում
Եվ ամե՛ն ինչ էր շուրջը մոռանում:
Բայց ամեն անգամ իրիկնամուտին,
Երբ մոտենում էր գիշերը՝
Մթին,
Ինչպես փակեղը,
Եվ Վարդապետին
Փակեղի նման նեղություն տալիս,
Մի անկոչ հյուր էր մթան հետ գալիս,-
Ա՛խ, գալըս ո՛րն է,-
Կարոտից մարող կնոջ պես վազում,
Գոնն մի թեթև հարց էլ չէր տալիս,-
Հարց տալըս ո՛րն է,-
Ձևի համար էլ նույնիսկ չէր ասում,
Թե Վարդապետը ուզո՞ւմ է,-
Վազում
Եվ թևերն իր տաք՝
Մեկ-երեք-չորստակ՝
Փաթթում էր, պլլում պանդուխտի նրա կարեվեր սրտին:

Թո՛ղ նա վերստին
Կուսակրթո՞նի կոչմանն իր վայել,
Սրբորեն հաստատ իր տված ուխտին՝
Անկոչ սիրուհուն իրենից վաներ:
Թե դո՞նից հաներ՝
Պիտի երևար բաց լուսամուտին,
Լուսամուտի պես աչքերը փակեր՝
Հիմա էլ մտքի դուռը կթակեր.
-Ընդունիր տունդ:
-Ո՞վ ես, անո՛ւնըդ...
-Մուտիկի՛ս մի տես,
Դու ինձ լա՛վ գիտես:
-Ո՞վ ես, անո՛ւնըդ...
-Հայրենակարո՛տ...
Եվ Վարդապետի հայացքի դիմաց,
Նրա կարոտած աչքերին ի տես,
Ձգվում էր հանկարծ կածանը քարոտ.
Սարավանդակից գութանի խոփն էր հանկարծ պսպրդում.
Թո՞նրի պոնկին, սև պուտուկի մեջ, ապուրն էր պաղում.
Ճակատին շարված բոլոր «արծաթի» ծափերի ներքո՝
Արմաղան մի հարս նախշուն կարպետին ձավար էր մաղում.
Իրենց մացառե ցանցառ բեղի տակ
Ծիծաղում էին քարափներն անտակ՝
Աղունակների ու կաքավների
Խտուտ հարուցող կրկրան ձայնից.
Բարակ գոլորշին, անուշ խնկի պես,
Ծփում էր այգում, ելնում հնձանից.
Հարթ կտուրներին ծփծփում էին
Աներեսորեն կանաչած խոտեր.
Չահել ու բոբիկ կանացի ոտեր

Թփփում էին
Ու տպում էին
Իրենց հետքերը աղուրի փոշում...
Հստակ էր այնպե՛ս ու շոշափելի՛,
Տեսնում էր կարծես և ոչ թե հիշում:
Եվ աչքերն էին բացվում-մշուշվում
Ինչ-որ մոռնոքից, որ անուն չունի.
Թիկունքի վրա գգում էր կարծես
Վազքը երթևեկ ինչ-որ մրջյունի.
Ու դուռը գարկող կարոտ կոչվածը,-
Էլ ի՛նչ հրավեր,-
Մենյակ էր խուժում
Եվ անմոռացն էր վերհիշում.
-Կոո՛ւնկ...
Խաբրիկ մը շունի՞ս...

ՂՈՂԱՆՁ ԿՈՏՈՐԱԾԻ

Չէ՛, կոունկ չկա՛ր Բեռլին քաղաքի երկնքում մթար,
Որ վարագուրված հայոց աշխարհից գեթ խաբրիկ մը տար:
Բայց Գուտենբերգին ծնած աշխարհում՝
Մն կոունկների սև երամի պես՝
Մն տատերն էին լրագրրերի էջերին թառում:
Եվ մի օր հանկարծ
(Ահավո՛ր վայրկյան)...
Եվ մի օր հանկարծ այդ տատերը սև՝
Քիչ առաջ հանգած
Ածուխներ ասես՝
Մատներն են այրում գրաշարների,
Ու տաք ոսպի պես

Ընթերցողների լեզուն են վառում:
Նորի՛ց ու նորի՛ց
Հայոց աշխարհում
Մինչ թոնիրները՝ արյունից մարում,
Խաղաղ ծխացող լուռ երդիկներին
Աքաղաղի տեղ բոցերն են պարում:
Եվ լեղապատառ մայրերը հայոց
Չո՛ր են մրմնջում աղոթքը կերկեր,
Համըր Տիրամոր նիհար ծնկներին
Իգո՛ր են այդպես աղերսով փարում.
Եթե ունենար
Որևէ հնար՝
Խեղճ տիրամայրը իրեն կփրկեր,
Մինչդեռ քիչ հետո ինքն է դառնալու
Պիղծ հանաքների,
Կեռ դանակների
Եվ ա՛յն հրդեհի չար կրակին կեր,
Որ նորից հիմա
Մարդկային մսեր ու ոսկորներ է շան պես ճարակում:
Տարաբախտ երկրի
Եվ աստծուց թափուր երկնի արանքում,
Իբրև անոթի ծանրը վարագույր,
Փռվում էր ծուխը,
Եվ ճենճահուտը օդի շերտերն էր այնպես վարակում,
Որ - անժամանա՛կ -
Կռունկներն անգամ թողին-չվեցին
Եվ ուր թևեցին՝
Ահ ու սարսափից լեզուն կապ ընկած
Հայ մանչուկների խմբերի նման՝
Կը՛վ-կը՛վ հա՛ կը՛վ-կը՛վ՝

Անվերջ կվվեցին,
Անլուր աշխարհին ինաց տվեցին,
Որ հայոց երկրի ձորերում անտակ,
Կիրճերում խորունկ...
Ա՛խ, էլ ի՛նչ Կռունկ,
Երբ հիմա վառման թոնիր էր դարձել
Թոնիրի երկիր Հայաստանն ինքը,
Ու թոնրին դրված սև խուփ էր կարծես
Հայոց երկինքը...
Եվ ո՞ր է ինքը.
Այստե՛ղ՝ Բեռլինո՛ւմ,-
Սրամիտ քախտի ինչպիսի՛ հանաք,
Ճակատագրի ի՛նչ ծաղրուծանակ:
Է՛հ, հայի կյանքում ինչե՛ր չեն լինում.
Վաղուց է գրկվել նա զարմանալու կարողությունից:
... Երբ ուս-տաճկական կովում հերթական
Ռուսաց սվինը, թուրն ու բերդանկան
Անձնատուր արին ճամփին հանդիպող
Թուրքական բազում բերդ ու բերդակալ,-
Է՛լ գերմանացի,
Է՛լ ֆրանսացի,
Է՛լ անգլիացի՝
Յուրաքանչյուրը խփեց իր ծնկան,
Ու բոլորը մեկ ձեռ ու ոտ ընկան,
Սան-Ստեֆանո քաղաք գնացին՝
Այնտեղ գումարվող Վեհաժողովին,
Որ... Պետերբուրգը հաղթության դաշտից
Իր սպասածից քիչ բերք ժողովի:
Երկար նստեցին, ուշ-ուշ վեր կացան,
Դրսից ժպտալով՝ ներսից բարկացան,

Անգամ լռելով՝ իրար հասկացան,
Ու երբ, վերջապես, պիղատոսաբար
Մաքուր լվացած իրենց ձեռքերով
Հայկական հարցը մեջտեղ բերեցին,
Քանի տաք էր դեռ՝ մերթ վերցրեցին,
Մերթ էլ վերստին ներքև դրեցին,
Եվ ամեն մեկը մատներն իր վառեց:
Բայց ամեն մեկը այնքա՛ն շատ ճառեց,
Մինչև որ հարցը բավական սառեց,-
Ու ցիների պես ընկնելով վրան՝
Կտուցով, ճանկով լա՛վ քրքրեցին,
Առան-տվեցին, տվեցին-առան
Ու վերջում... հարսի լեցուն կոնքերով
Փեսայի աչքին լավամարդ դառան.
Այս ու այն կողմից միավորների գրոն քերեցին
Ու մնաց մի թիվ,
Որ էլ չի քանկի՝ ինչքան էլ քամես,
Ու մի թիվ մնաց... համեստից համեստ.

Մնաց 16 -

«Հայկական հողված» -

Հայկական հարցի բզկտված մարմնից

Ոչ թե մինչևիսկ դաշույնով հատված,

Այլ քաշքշոցո՛ւմ, այլ եղունգներո՛ւմ

Մի կերպ ծվատված...

Սակայն... աշխարհում ինչե՛ր չեն լինում:

Սակայն... աշխարհի ցմփոր տերերին դա էլ շատ թվաց:

Եվ ահա նրանք վերստին եկան Վեհաժողովի՝

Այս անգամ արդեն այս նույն Բեռլինում,

Հայկական հարցը - հուշաթելի պես - մատին փաթ տված:

Երկար վիճեցին, տվեցին-առան.

-Հայ պատվիրակը թող նստի դռանն...
 Ամենքը մի-մի պողպատե կռան՝
 Իջա՛ն մեր սալին.
 -Վա՛յ տամ մեր հալին...
 Մեր արյան դիմաց՝ ծախսեցին թանաք.
 - Ա՛յ քեզ խաչապաշտ թրի հաղթանակ...
 Աղվեսությանը խառնած շնություն,
 Ներհակությանը՝ միաբանություն,
 Մեր արցունքի դեմ մի կում ջուր տվին,
 16-ն այսպես մի կերպ շուռ տվին:
 Աչքըդ լո՛ւյս լինի,
 Դու օգտվեցի՛ր, թվաբանությո՛ւն.
 Շուռ գալով՝
 Աճեց քո 16-ը -
 Դարձավ 61:
 Իսկ մեր հա՞րցը, մե՞նք:
 Իսկ Հարցը Հայոց քամվեց վերստին՝
 Կարծես թե՛ թափված արյան համեմատ.
 Մի թիզ էր եթե Սան-Ստեֆանոյում,
 Բեռլինում արդեն նա դարձավ մի մատ:
 Այո՛, այստեղ էր՝ այս նո՛ւյն Բեռլինում,
 Որ բարեխրնամ մի Վեհաժողով
 Որոշում հանեց... հայ հողագուրկին
 Չբավարարել վեց արշին հողով,
 Այլ - ընդամեն՛նը - չխենթացընել
 Մահվան ու ջարդի մշտական դողով...
 Քաղցած հավի պես, քուն թե արթմնի,
 Հայն էլ ինքն իրեն տեսնում էր անվերջ
 Ինքնավարության կորեկով լեցուն հսկա մարագում,
 Ինքնավարություն, որ հիմա դարձավ... բարենորոգում:

Բարենորոգո՛ւմ...
Գլուխը քա՛րը.
Թո՛ղ լինե՛ր թեկուզ բարենորոգում,
Բայց ոչ թե թղթին, ոչ թե թանաքով:
Բարենորոգո՛ւմ...
Եթե ամեն ինչ
Չարդում ես քարով ու դագանակով,
Փրթում ես թրով ու կեռ դանակով,
Խուժանի խուժամա՛ք՝ ասես հանաքով,
Նաս լրջորեն՝ կարգին բանակով,-
Ի՞նչ ես նորոգում.
Իհարկե լա՛ցը,
Որ չի չորացել,
Եվ կոտորա՛ծը,
Որ չեն մոռացել...
Եթե անջրդի հող ես ոռոգում,
Ի՞նչ է, եթե ոչ բարենորոգում...
Եվ ահա Կարմիր սուլթանն իսկապես
Հայի... ջուր դարձած արյունի գետով
Հայոց անջրդի հողն էր ոռոգում,
Եվ այդ էր կոչվում բարենորոգում՝
Այս նույն Բեռլինի 61 կետով:
Եվ հիմա... դատարկ այս որոշման տակ,
Իբրև մի կնիք վավերացումի,
Կարմիր սուլթանը՝ պաղ թանաքի տեղ
Լավ թաթախելով մեր արյան մեջ տաք՝
Դնում էր վայրի մի կրունկ...
-Կոո՛ւնկ...
Ա՛խ, էլ ի՛նչԿոունկ, էլ ի՛նչ սև Կոունկ,
Սրտավեր պանդուխտ.

Որտե՞ղ ես տեսել երկինք հասցրնող
Փրկարար սանդուղք.
Ո՞վ կըկշտանա՝
Հացի փոխարեն թե նրան տան թուղթ...
Սրտամե՛ն պանդուխտ,
Էլ ինչ ես այդպես լալիս,
Ձայն տալիս
Կոռ՛նկ հա Կոռ՛նկ,
Ա՛խ, էլ ի՛նչ Կոռնկ,
Թե ճոնչոցով դարպասս ու դրունք
Հայոց հույսի դեմ ուժգին փակվեցին,
Թե հայոց Ուխտի
Հոգնատանջ ուղտի
Երկու ծնկներն էլ երեքտակվեցին.
Նորից մոլեգնեց մահվան հարսանիք,
Եվ Պոլսից մինչև պատժված Սասուն՝
Հայոց աշխարհի ամե՛ն մի մասում
Անբան անասուն դառնալը թվաց մի մե՛ծ արժանիք.
Թող կթե՛ն, շորթե՛ն,
Միայն... չմորթե՛ն,
Միայն...

ՂՈՂԱՆՁ ԶԱՐԹՈՆՔԻ ԵՎ ԿԵՆՍԱՏՄԱՆ

Եվ խորհել, որ այդ նույն պահին,
Երբ թուրք սուլթանը այսպես վեհաշուք
Տոնում էր ծնունդն ու չմեռնելը հոբելյար Մահի,
Միևնույն պահին
Այդ նույն աշխարհում
Գարուն էր, գարո՛ն:

Քարայծր նորից
Իր քարայծիկի դունչիկն էր լիզում կիրճում ու սարում՝
Լեզվի ծայրով էլ թույլ չդիպչելով բերնի ընձյուղին.
Արագիլն էլի
Ծեր խնձորենու, ծաղկե բոցի մեջ իր ոտն էր վառում՝
Վերցնում ու դնում միևնույն ճյուղին.
Իբրև կշտամբանք ուշացած մարդուն՝
Իր իսկ սեփական նախաձեռնությամբ լույս աշխարհ եկած
Մի ինքնագլուխ արևածաղիկ աչիկն էր թարթում
Հերվա բոստանից.
Գութանի խոփը ժանգից էր նեղվում,
Ինչպես որ մարդը՝ իր դեմքին կպած սարդի ոստայնից.
Բահն աղջկա պես ուզում էր փարվել
Ու հետո մարել կարոտած հողի կրքոտ հայումից.
Սամին ուզում էր անկրակ այրվել՝
Եզան մկանուտ վզի շփումից.
Լծացու բարդին գոհ չէր երևում սուր կացիններից.
Դեղձենիներից մարջան էր կաթում,
Շեփորուկներից՝ երկնքի կաթիլ,
Եվ ձյունի փաթիլ՝
Ակացիներից...
Գարուն է, գարո՛ւն...
Անցած աշնանը հարսնացածների մայրությունը սուրբ
Չարթնում է հանկարծ՝
Ծնվելիք մանկան
Թույլ քացիներից...
Շողերն են ընկել օրորոցի մեջ խաղացող մանկան
Հինգշափյան ձեռքի պարզված մատներին,
Ինչպես մոմերին բոցը բարակող...
Առվույտից թափուր հսկա մարագով

Պաղ ստվերների հսկա ամբոխն է դես ու դեն անում,
Լուռ հրմշտոցով իրար ոտ կոխում, ջարդում իրար կող.
Դուրս գալ են ուզում, բայց սիրտ չեն անում...
Անուն են ուզում, ծաղկունքն անանուն,
Ծաղկունք անվանի ուզում են նորից,
Քնքշանքով իրենց անունը լսել
Կույս աղջիկների շրթերից լուսե...
Գարուն է, գարո՛ւն:
Անփորձ ու անգետ մի ճուտ հիմարիկ
Փակ բողբոջների ստվերին ընկած՝
Երևի սխեռ կամ ոսպ կարծելով՝
Կտցահարում է հա՛ կտցահարում...
Կիսով չոր ու թաց խաղաղ բակերում,
Կալատակերում,
Ուր ծիլ են տվել
Աշնան կալսումից հողում մնացած հատիկներն արդեն,
Աքաղաղն այնպես գոռոզ է քայլում
Անկիրք հավերի անփակ հարեմում՝
Աչքը շուտ տալով մեկ դես ու մեկ դեն,
Ասես երեկվա ասկյարը այսօր դարձել է սպա ...
Մարալանջերին, հարսների նման,
Կրքոտ պուտերը բռնել են նագպար՝
Հարսների նման մոռացած մի պահ,
Որ աշխարհում կա բիրտ առևանգիչ...
Մի տարի առաջ թուրք թնդանոթի երկաթե ճանկից
Վիրավոր վանքին
Սրբատաշ քարի պաղ վիրակապ է վերստին ճարում
Ձեռքը ճարտարի...
Նորից հաճարին
Մեփական խեժով

Թուրքի գնդակից տեղ-տեղ պատրուված կեղևն է կարում...

Գարուն է, գարո՛ւն,

Բայց մարդասպանին դա չի խանգարում:

Դա չի խանգարում,

Որ արյամբ հորդի հայկական առուն,

Որ դիակներից քարափն անհատակ

Իր պրունկներով գա հավասարվի...

Ա՛խ, եթե անգամ քարե սիրտ ճարվի՝

Մարդկային սրտում բա կրա՞կ կարվի...

Որտե՞ղ էք տեսել, որ թել-ասեղով

Կտրված երակ վերստին կարվի...

Այս արհավիրքից, զուլումից այս չար

Դե, ե՛կ, տնավե՛ր, մի՛ խելագարվի...

ՂՈՂԱՆՁ ՋԱՐՄԱՆՔԻ

Բայց նա այս անգամ չխելագարվեց:

Ո՛չ, նրա միտքը դեռ չխանգարվեց,

Դեռ չխանգարվեց և այն ժամանակ,

Երբ նա Բեռլինից հայրենիք հասավ,

Եվ, իբրև կյանքի նոր ծաղրուծանակ,

Ապշած աչքերով այստեղ էլ տեսավ

Եթե ոչ արնոտ նույն ահն ու մահը,

Ապա երկվորյակ ախն ու վախը նույն,

Նույն լաց ու կոծը, հառաչն ու վայր:

Այստեղ էլ հայի ձեռքը ծոցումն էր,

Այստեղ էլ հայի սիրտը բոցումն էր,

Ու մոլորված էր գլխիկոր հայր:

Այստեղ էր արդեն ցար Նիկոլա՛յը...

Վաթսունմեկ թվի ձևափոխությամբ

Լոկ թղթի վրա ջնջված չարիքը
Եվ չնվազած նույն հին կարիքը՝
Ենթակա պարապ տեղափոխության,
Ձուկ դարձած՝ լողում - չէին խեղդըվում
Ճորտատիրության անփոփոխ ծովում,
Ու ծառանում էր հեղափոխության
Մակրնթացային կանաչ ալիքը:
Եվ Նիկոլայի աչքը ռխակալ
Ամենուր ու միշտ
Եվ ամենքի մեջ,
Անգամ երագո՛ւմ,
Տեսնում էր անվերջ
Միայն «տեռորիստ», «հեղափոխական»,
Միայն «դավադիր», միայն «սոցիալիստ».
Թվում էր նրան կայսրությունն իր ողջ
Մի անծայրածիր ստեպ օձալից...
Եվ կայսերական բանտին ու բերդին
Բյուրավոր հայեր գոհվելու տարան,
Գենքին դաղելով մի ահեղ խարան՝
«Հեղափոխական» և կամ «դավադիր»:
Քա՛րշ տվին տարան,
Որ այնտեղ մորթեն
Իբրև մատղացու գառներ ու հորթեր՝
Ի սեր Հիսուսի արդար հավատի.
Գառնուկներ անմեղ՝
Լոկ նրա՛ համար,
Որ միսն էր հարմար՝
Որ միսն էր համեղ՝
Ու եթե նաև հորթեր բազմամեղ՝
Լոկ ա՛յն հանցանքով պատժապարտելի,

Որ սին հույսերի քաղված բոստանում
Հորթուկի նման տրտինգ են տվել...

Այսպես է.

Որտեղ շատ են խոստանում,
Միշտ էլ այնքան են հետո խստանում,
Որ ձեռք են կտրում, ոչ միայն թևեր:

Եվ կամոք ցարի՝

Նրա ռիսակալ

Համայն Կովկասի պատիժ-փոխարքան՝

Հավետ անմոռաց մե՛ր Գոլիցինը,

Երկու գլխանի արծիվը կրծքին

Այդ մոլի ցինը,

Փակում է հայոց դպրոցներն ամեն.

-Օվսա՛ննա... ամե՛ն:

Եվ խաչապաշտի անկշտում ձին էլ

Թուրքավարի է կամենում ծամել՝

Խոտ է որոնում... ջրված մարգերում.

-Օվսա՛ննա... ամե՛ն:

Հայոց դարավոր գիրն են արգելում,

Բռնագրավում վանքի հողերը.

Գանձերը չեղած,

Եղած փողերը,

Պեղում մատանը,

Շտեմարանը,

Որ մի անգամ էլ քանվածը քամեն:

-Օվսա՛ննա... ամե՛ն...

Փակել դպրո՛ցը, ուսումնարա՛նը...

Բայց ինչպե՞ս փակես մի ազգի լեզուն,

Մի ժողովրդի խոսուն բերանը:

Լեզուն կարող է սարսափից լալկվել

Կապ ընկնել ահից,
Բայց ոչ թե փակվել:
Արգելել գի՛րը,
Այրել գրքե՛րը...
Բայց ո՞նց արգելես կսկըծող սրտի,
Մղկըտող հոգու ժայթքուն երգերը:
Այսպես է.
Միշտ էլ երբ համն են հանում՝
Ուղիղ հակառակ բան են ստանում:
Եվ արդ՝ չուզելով և ակամայից՝
Ուխտյալ հայատյաց այդ Գուլիցինը
Մինչևիսկ արդեն ռուսացած հայից
Մոլի հայ սարքեց:
Կրկընվեց հինը.-
Ուր հայերենը վաղուց էր մնջում՝
Հինա հնջում էր,
Նույնիսկ սորնջում.
Ով հայ գրքի դեմ աչքերն էր փակում,
Արդ սովորում էր հայ գիրը
Թաքո՛ւն.
Ով ռոմանսով էր թրջում իր բուկը,
Բերան ողողում օտարի երգով,
Հինա գրգըռիչ մի հպարտությամբ
Մեղան էր գցում հա՛յ երգի ձեռքով,
Հա՛յ երգով վարում իր գինարբուքը,
Հա՛յ նվազի տակ ուրախ պար գալիս,
Հա՛յ խաղով-տաղով երգում ու լալիս:
Հայ երգն էր հուզում,
Հայ խոսքն էր հոսում.
Հակառակությա՛ն ոգին էր խոսում,

Հակառակության այն զարմանալի՛,
Անհնանալի՛,
Արտատո՛ց ոգին,
Որ պարզևած է եթե ամենքին,
Ապա հայ հոգում այնքան է առատ,
Կարծես բաշխելիս բնավ չե՛ն նայել,
Իսկ թե նայել են՝ բա՛ն չեն խնայել,
Փռել են այնպե՛ս շռայլ ու առատ,
Որ չես հասկանում՝
Ազգային արա՛տ,
Թե՛ արժանիք է...
Այն է թերևս,
Որ մեզ ջնջել է, բայց և պահպանել,
Որ մեզ սպանել,
Ծնել է նաև,
Ու որով գուցե ապրում տակավին
Եվ աշխարհումն և կոչվում ենք հայեր...
Ինչպես մարդկանց մեջ՝ անցողիկ կյանքում,
Այդպես պատմության ծանրը երկայնքում
Երևի նաև լինում են ցեղեր,
Երևի նաև ազգեր են եղել,
Որոնց վիթխարի մարմինը թեպետ
Գինու տկի չափ արյուն է տանում,
Բայց դա արյուն է, որ չի լերդանում.
Մի քերծվա՛ծք, մի վե՛րք,
Ու բանը բո՛ւրդ է.
Կողքը պատռված գինու տկի պես
Քամվում են իսկույն.
Եվ անհետանում,
Չքվում է ազգը կամ ժողովուրդը...

Իսկ մեր արյո՛ւնը...

Նա ջրի՛, ցեխի՛

Եվ մինչև անգամ գարշահոտ նեխի՛,

Ամե՛ն ինչի մեջ իսկույն լերդանում,

Փակում էր վերքի բացված բերանը:

Եվ այդ մակարդը, նույն այդ մերանը

Որդուն է անցել հորից ու մորից.

Եվ արյունաքամ,

Կիսամեռ անգամ,

Մենք քանի՛, քանի՛, մենք քանի՛ անգամ

Հոգեդարձի պես փրկվել ենք նորից...

ՂՈՂԱՆՁ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ

Ա՛խ, ի՛նչ ժողովուրդ,

Ես դեռ չկայի՛,

Որ քեզ պես ես էլ քեզ հետ տոկայի՛

Ծալվելու պատրաստ մեջքրդ գրկելով:

Սակայն դու,

Որ քո պատմագրքերով

Մի ձիգ ցուցակ ես

Ու լեցուն ցանկ ես

Նահատակների՛,

Ջոհի՛,

Հսկայի՛,

Դու չես զգացել երբևէ կարիք

Նաև քաջերի,

Անբեկ աջերի,

Որ կրծքիդ վրա

Դարձել են գրահ,

Որ սուրբ են պահել պատիվդ ազգային
Իրենց պարզ կյանքով-մահով հսկայի:
Ա՛խ, ի՛ն՝ ժողովուրդ,
Ես դեռ չկայի՛,
Բայց կտրիճ որդիք մի՞թե քիչ կային,
Որ - հողի՛ տակից - գենք էին պեղում
Եվ քո արյան դեմ սև արյուն հեղում:
Մասո՛ւնը...
Արդեն ո՞րերորդ անգամ
Նորից տեր դարձավ նոր Դավիթ մանկան,
Որ - ինչո՞ւ սակայն -
Կոչվեց... Անդրանիկ:
Ահեղ ջարդերի ճարակող բոցում
Ամեն սասունցի դարձավ Մասնա ծուռ,
Մասնա տուն դարձավ ամեն ընտանիք,
Մասնա դյուցազուն՝ թե՛ մեծ, թե պուճուր,
Որ - բավակա՛ն է -
Քառսունձամ կույսեր, հարսների արմաղան
Օսմանցու համար էլ երկանք չաղա՛ն,
Որ - բավակա՛ն է...
Խանդութ խաթունի գովքի փոխարեն,
Մասնա գնբգնբան ջրերի նման,
Հնչեց սարերում, ճամփեքում ոլոր
Աջ ու ձախ հորդած
Երգը քաջորդաց
«Վայ գուլում-վայ»-ը մի պահ խեղդելով...
Կիլիկիո տունը՝
Անառ Ջեյթունը,
Որ մեն ու մենակ,
Սակայն միակամ

Կովել-հաղթել էր քառասուն անգամ,
Հինա՝
Քառասունն՝ կերորդ անգամ,
Շեկ բուրվառի հետ
Սև վառող խնկեց,
Խաչը վերստին դրոշակ տնկեց,
Ճորտության գիրը կրկին հերքելով՝
«Սուր ու թուր, գնդակ ու հրացանը
Մեր խաղալիքն է» խրոխտ երգելով:
Միակուտ դարձավ, ինչ ցիրուցան էր:
Կամք-սիրտ-նպատակ
Իրար հողվեցին:
Եվ մեր դարավոր թշնամու սրտում
Յուղոտ գնդակներ ճենճահոտվեցին:
Նրանց էր լսում մի ողջ Հայրենիք,
«Պատերազմիկ ենք,
Ոչ թե վայրենիք»:
Նրանց էր լսում թշնամին սաստված.
«Դուք ունեք սուլթան,
Մենք ունենք աստված»:
Նրանց ձայնի մեջ լսեցինք մեզ մենք.
«Մարդ կոտորելը
Սովրեցանք ձեզմե»...
Ու եկեղեցիք պահքի մեջ մտան՝
Սգավորվեցին
Ամբողջ շորս ամիս,
Քանգի քայլում էր Մաքառունն ինքը
Իբրև գինովցած մի Բարեկենդան:
Սուրբ սեղանների վարագույրները
Փակված մնացին

Ամբողջ շորս ամիս,
Քանգի բացվել էր Հերոսությունը,
Որպեսզի իր տաք
Կրունկների տակ
Ազատությունը ահարկու թնդա:
Հարսներ,
Աղջիկներ,
Մայրեր,
Մանուկներ
Մերկացան իրենց արդուզարդերից,
Հագան քուրճ,
Ինչպես հագնում են գրահ:
Եվ ամեն հայ սիրտ
Դարձավ մի սրահ,
Ուր վիատությունն էր հոգեվարում
«Կա՛ն-կա՛ն»-ի հատու հարվածների տակ,
Եվ Ազատության ոգին էր պարում
Որպես վրնջող մի խենթ հովատակ:
110000 գորքի հանդիման
Մարտնչում էին 6000 քաջեր:
Չմարդկայնացած թուրքի հանդիման
Մարդեղինացած մի ազգ էր խաչել
Իր բախտն իր վրա:
Եվ սո՛ւրը նրա,
Որ ամբողջ վե՛ց դար սնար էր դարձել
Մեր մանուկների օրոցքի համար,
Սուրբ մատյանների գրքածածկերից
Խենեշ ժպիտով կարել էր բարձեր
Իր հաստ-իզացող նստուկին հարմար,-
Եվ սուրը նրա

Դիպավ մեր խոփին,
Մեր թարթիչ-նետով զինավառ կոպին,
Մեր մամիկների ասեղին ճարտար,
Մեր մանուկների հայացքին արդար,
Մեր մանգաղների շեղբերին տոկուն,
Մեր թոնիրների խաչերկաթներին,-
Երբեք չմեռած հայկյան մեր ոգուն,
Որ ճառագայթող տասը մատներին
Չէր դրել հինա՝
Հոմանու նման,
Այլ քսել արյուն՝
Հովաննու նման,
Որ Հայտնության օրն ի վերջո հասնի,
Եվ ամեն մի ազգ արժանին տեսնի...
Իր վարդապետի մթին վեղարով
Թե ուզեր՝ գուցե և նա էր կարող
Հարկադիր մարտին միջամուխ լինել՝
Գոտեպնդումի խոսքերով զինել
Հուսահատվածին,
Քաջին մաքառող,
Որպես նո՛րօրյա մի Ղևոնդ երեց:
Սակայն պայքարի զոհասեղանին
Նա բոլորովին ուրի՛շ գենք դրեց:
Իր ժողովրդի
Երգահան որդին
Իր ե՛րգը բերեց
Քաջորդաց մարտին,
Իր «Լո-լո»-ն՝
Մի ջո՛կ,
Մի դասա՛կ,

Մի գո՛ւնդ,
Եվ կովողների հոգին հանեց թունդ,
Մեկին տասն արեց
Եվ հարյուր՝ տասին,
Նա՛
Խրոխտ «Լո-լո»-ն լուռ Կոմիտասի:
Միփանա սարը գոռ արձագանքեց՝
Խոպոտ Նեմրոթից չափը խլելով.
-Միփանա՛... լո՛-լո՛...
«Սուրբ Կարապետ»-ի զանգը զիլ զանգեց,
Ամեն մի զանգը՝ մի-մի... յո՛թ հոլով.
-Կտրիճնե՛ր, լո՛-լո՛...
Վարագա լեռը,
Շամիրամ-ատուն
Նույն մեկ բայն էին անվերջ խոնարհում.
-Սուրը հագեցա՛վ...
Ներկված Եփրատը ափերին տալով.
Վանա ծովակը տրտում խնդալով՝
Իրար ձայն տվին.
-...Դրեցին պատյա՛ն...
Ո՛չ,
Չհագեցան սրերն, իհարկե,
Սակայն իսկապես դրվեցին պատյան,
Ու երագելով մի ահեղ ատյան՝
Հայ մաքառունը,
Կտո՛ր առ կտո՛ր,
Յուրաքանչյուրը՝ մի կարմիր հատոր,
Այս անգամ նորից չավարտվեց.
Հատվեց՝
Բացականչության ու կախման կետով...

Հայի արյունը նորից լերդացավ,
Ու վերքը դարձավ ապաքինելի:
Կսկիծ ու սրմուռ,
Ճնլող սրտացավ
Աչքերի խոսուն ապակիներին
Գրեցին, թե ե՛րբ ի չիք կդառնան...
Ձմեռը նորից գարուն է դառնում,
Ամառն է կրկին հետևում գարնան,
Ամառվա տեղը աշունն է բռնում,
Եվ նախ՝
Վախվորած, շվար ու մոլոր,
Ապա՝
Աննկատ և ակամայից
Ժպիտն է խաղում շուրթերին հայի.
Թևերն է ծալում ուժասպառ Լո-լո-ն,
Կոկորդն է ցամքում Վայ-աման-վայ-ի,
Նորից է հնչում ուրախ Նայ-նայ-ը:
Իսկ որտեղ երգը՝
Այնտեղ էլ նա է...